

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ І ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ ФОН КРИМІНАЛЬНОГО РАДИКАЛІЗМУ

МАСЛОВА Наталія Григорівна - кандидат юридичних наук, здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 343.93

В статті здійснена систематизація причин, умов і факторів кримінального радикалізму, то єсть його соціально-економічний і політико-правовий фон, що приводить до зародженню, існуванню, виробленню цього феномена. На основі проведеної систематизації по критерію змісту і характеру криміногенних детермінант кримінального радикалізму відповідна підсистема факторів розділена на наступні основні групи: соціально-психологічні, ідеологічні, соціально-економічні, політичні, організаційно-управлінські. На основі цього соціально-економічний і політико-правовий фон кримінального радикалізму оцінений як проблемний і вимагає цілеспрямованого впливу.

Ключові слова: кримінальний радикалізм, причини, умови, фактори, детермінанти, кримінологічне забезпечення, протидія.

Вступ

У політиці України у сфері протидії злочинності на сучасному етапі розвитку національної державності особливу увагу приділяють специфічним різновидам соціального управління процесом запобігання злочинності, створенню атмосфери солідарності у неприйнятті цього та пов'язаних з нею інших негативних соціальних явищ. У зв'язку з цим саме кримінологічне забезпечення в значній мірі сприяє підвищенню ефективності запобіжної діяльності, а надто деталь-

не наукове дослідження цього питання і виступає вагомим аргументом актуальності його розгляду в даній публікації. Вказані вище проблеми завжди викликали науковий інтерес вітчизняних та зарубіжних вчених як кримінологів, так і представників інших суміжних галузей права. Серед них слід відмітити таких науковців, як О. М. Бандурка, В. С. Батиргарєєва, В. М. Бесчастний, В. В. Голіна, О. М. Джужа, А. І. Долгова, В. М. Дрьомін, В. М. Кудрявцев, О. М. Литвинов, В. В. Лунєєв, Ю. В. Орлов, Є. А. Стрельцов та ін. Проте, потенції наукового пошуку в означеній царині аж ніяк не вичерпані, що залишає широке поле для наукової дискусії. Зокрема, і щодо систематизації причин, умов і факторів кримінального радикалізму. Наведені аспекти порушеної проблематики і становлять мету написання цієї статті.

Виклад основного матеріалу

Під соціально-економічним і політико-правовим фоном кримінального радикалізму ми розуміємо основні детермінанти зародження, існування, відтворення цього феномену. Вважаємо, що при цьому необхідно враховувати наступні аспекти: по-перше, в основі детермінант злочинності «завжди лежать об'єктивні соціальні протиріччя» [1, с. 11-12], по-друге, «більшість криміногенних детермінант носить об'єктивно-суб'єктивний характер з переважанням у кожному конкретному випадку об'єктивного або суб'єктивного» [2, с. 53],

по-третє, «причини злочинності є сконцентрованим і актуалізованим проявом того, що вона є іманентним продуктом людства» [3, с. 30].

Обравши за основу класифікації зміст і характер криміногенних детермінант кримінального радикалізму, їх можна розділити на наступні основні групи: соціально-психологічні, ідеологічні, соціально-економічні, політичні, організаційно-управлінські.

У якості провідних умов кримінального радикалізму виступають явища соціально-психологічного характеру, зокрема, ті, що визначаються криміногенно деформованою суспільною й індивідуальною психологією, суперечать загальноприйнятим принципам моралі і нормам права. Наявність у будь-якому суспільстві об'єктивних соціальних протиріч дозволяє зробити висновок, що серед основних детермінант даної групи можна виділити ті, що відображають взаємозв'язок соціуму і його складових частин, протиріччя між суспільством і конкретною людиною або соціальною групою, що відрізняються за певною ознакою і не завжди усвідомлюють, що вони є невід'ємною частиною цього суспільства.

У даний час подібна обставина – цілком зрозумілий і закономірний процес. Адже українське суспільство йде по шляху моральної деградації, у тому числі мають місце великі труднощі із визначенням національної ідентичності. Крім цього, виникли й інші пов'язані із цим проблеми, які багато в чому визначають цей процес. Так, типовими станом масової свідомості стали фрустрація, вакуум, втрата сенсу життя, що, у свою чергу, породжує соціально небезпечні форми мислення, в тому числі і деформовані погляди на відносини з іншими людьми.

Подібні соціально-психологічні явища призвели до того, що до цього часу у суспільстві проявляються кілька центрів якоїсь суб'єктивної активності, разом із продукованими ними типами життя. Кожен з них має своє поле тяжіння різнорідних сил. Взаємодіючи між собою, утворюючи поєднання різних типів життєдіяльності, вони формують самовизначення, виявляють риси особистості, мотивації, потреби, зразки сприйняття і ставлення до світу. Можна сказати,

що на правах одного з таких центрів активності й існує кримінальний радикалізм. При цьому радикальне світовідчуття і далі продовжує проникати в масову свідомість, опановуючи способи життя все більшого числа людей.

Серед соціально-психологічних обставин, що сприяють проявам кримінального радикалізму, слід виділити наявну в суспільній свідомості тенденцію знецінення людського життя, якщо вона не підкріплена її високими матеріальними показниками. На формування такого ставлення до головної цінності суспільства вплинуло багато чинників, починаючи від руйнування колишніх ідеологічних основ суспільства, які пропагували колективістські начала співіснування, закінчуючи триваючим збройним конфліктом на сході України, де вбивство людей стало буденністю життя.

Продовжуючи в зазначеному напрямку міркувати про детермінанти розгляданого явища соціально-психологічного порядку, слід зазначити про загальну криміногенність різкої зміни способу життя і соціального статусу більшої частини населення, що зумовило пов'язані з цим жорстокість деяких громадян і соціальних груп і їх переорієнтацію на будь-які засоби досягнення поставлених цілей. У цьому плані кримінологи категорично заявляють про появу агресивності як звички людей в Україні вирішувати всі свої проблеми за допомогою насильства [4, с. 75-82]. Це стосується і виразів деформованих поглядів на етнічні аспекти співіснування людей, які, як правило, реалізуються агресивними способами. Слід зазначити, що фахівці виділяють чинники агресивної поведінки, пов'язані з психологічними особливостями, специфікою виховання, субкультурою і т.д. [5, с. 125-128]. Одну з груп таких чинників складають ситуативні детермінанти – конкретні ситуації, що виникають у процесі міжособистісного (міжгрупового) спілкування, у тому числі через наявність будь-яких протиріч. Ці фактори, на думку психологів, провокують агресивну поведінку навіть у неагресивних за характером людей. З огляду на те, що міжнаціональні протиріччя відносять до числа традиційних у будь-якому транзитивному суспільстві, а

також те, що українське суспільство історично має поліетнічну структуру, подібні стану викликають особливу тривогу.

Соціологічні дослідження виявили існування деяких стереотипів у виборі тих чи інших поведінкових моделей. Однією з ситуацій, яка великою мірою провокує агресивну поведінку, є антипатія до людини. З числа найбільш поширених форм агресії виявилася вербально-активна-пряма (наприклад, нанесення побоїв людині). Подібне становище ускладнюється несприятливими тенденціями щодо міжнаціональної напруженості. Насторожують висновки, які свідчать, що для так званого національного характеру в цілому толерантність не властива, а для національної самосвідомості характерні антиномічність і стійкі стереотипи, що виступають причиною успіхів і падінь. Наведені аргументи свідчать про те, що в суспільстві ще не склалося цілісне і свідоме негативне ставлення до різних проявів кримінального радикалізму. Навпаки, в умовах урбанізації та посилення міжнаціональних контактів відзначають парадоксальне загострення національних почуттів. Згадаймо тези про процеси формування національної самосвідомості багатьох етносів, що тривають протягом десятиліть, у тому числі про негативні наслідки етноцентризму, пов'язані з етнічними протиставленнями «ми – вони», що лежать в основі етнічної самоідентифікації, а також з соціальними стереотипами, засвоєваними в ході соціалізації, що часом мають вкрай негативне забарвлення.

Подібні процеси мають тісний зв'язок з психологічними аспектами кримінального радикалізму, в тому числі таким феноменом як націоналізм. З подібних позицій Ю.М. Антонян відзначав, що «є підстави вважати, що націоналізм має глибоке коріння в людській свідомості і веде свою історію з найдавніших часів. Предтеча націоналізму – писав він – мабуть, існувала і в ті далекі роки, коли не було націй і навіть розвинутої державності, але були «свої» і «чужі». Чужих, які говорили на інших мовах і мали свої звичаї і звички слід побоюватися. Це сформуло певну психологію, певні установки щодо інших, знайшло відображення у безлічі приказок, висловів, забобонів, звичаїв» [6, с.

13]. При цьому механізми так званих націоналістичних забобонів будуються на важко змінюваних стереотипах сприйняття інших націй. Даний механізм полягає в тому, що спочатку ворожа установка по відношенню до тієї чи іншої етнічної групи залучає у свою сферу будь-які негативні почуття, які відчуються людьми, і підкріплюється ними. Такі почуття, характерні для кризового суспільства, незалежно від «кореневої причини», цілеспрямовано звертаються проти такого собі «цапа-відбувайла», який активно нав'язується суспільству окремими людьми і рухами. Додамо, що деякі вчені, розмірковуючи про процеси подібного роду, вважають, що однією з причин загострення міжнаціональної напруженості є відсутність в окремих націй умінь і навичок жити в розумінні і дружбі з іншими народами. Вищевикладене дозволяє вважати, що ряд факторів проявів ненависті криється в деформованих елементах національної самосвідомості різних етносів.

До умов, що сприяють проявам кримінального радикалізму, також слід віднести існуючі деформації індивідуальної та суспільної психології по відношенню до права, що виражаються у правовому негативізмі, легковажному ставленні до норм права, аж до проявів юридичної некомпетентності і зневаги кримінально-правовими заборонами.

Крім того, відсутність у суспільстві ціннісної визначеності, ідентичності в умовах грандіозної заплутаності і розколу суспільної свідомості навіть судова практика у сфері протидії кримінальному радикалізму може містити серйозні помилки.

Надмірна демократизація деяких сфер життя, у тому числі як наслідок відсутності розуміння і проходження необхідної для сучасності загальної ціннісної визначеності, спільного знаменника, ідеології призвела до появи величезної кількості легальних і неформальних корпоративних утворень, у тому числі і об'єднань молоді радикального штибу. Причому фахівці відзначають, що в сучасних умовах молоді люди змушені об'єднуватись, створювати різні течії і рухи. Серед них особливу тривогу викликають неформальні групи: як антигромадської спря-

мованості, так і радикальної, оскільки в даний час, в умовах слабкого суспільного і державного контролю за подібними явищами, можливі зміни загальної спрямованості цих груп. Ґрунт для цього – субкультура груп, що має однакові складові, але різний зміст. Адже для зміни спрямованості групи досить замінити кілька елементів, з яких складається субкультура. Як правило, такі зміни можуть зробити або відповідний лідер, або ініціативна група осіб.

До числа наслідків відсутності здорової спільної ідеологічної позиції і процедури її виховання можна віднести те, що тим самим відкривається родючий ґрунт для осіб, які закликають до здійснення радикальних дій з кримінальним відтінком. До цієї форми, в першу чергу, вдаються організатори радикальних угруповань, а в подальшому і їх учасники у вигляді вербування нових членів. При цьому використовуються навіть можливості високоякісної поліграфії і Інтернету, за допомогою яких створюються відповідні матеріали, що містять радикальні ідеї. Найвища небезпека таких дій і матеріалів існує для особистості неповнолітнього, що ще не визначилась. Адже підлітки, більше за інші вікові групи, страждають від нестабільності соціальної, економічної і моральної обстановки в країні, втративши сьогодні необхідну орієнтацію в цінностях і ідеалах, – старі зруйновані, нові – не створені.

З огляду на це, а також те, що радикальне середовище завжди в тій чи іншій мірі передбачає інформаційно-ідеологічний вплив, воно цілком може стати привабливим для зазначених осіб. Суть зазначеного впливу бачиться в направленому, а іноді і в завуальованому інформаційному впливі на людину, наслідком якого стає прийняття навіть раніше невідомих інтересів, поглядів, переосмислення перспектив, цінностей, ставлення до деяких об'єктивно необхідних складових соціуму (етносів, рас і їх елементів, ознак). Здається, що людина, яка, по-перше, має соціально схвалювану і суспільно необхідну ідеологічну установку, по-друге, здатна відрізнити непотрібну, тим більше негативну інформацію, не зазнає подібних дій. Тому ступінь впливу причин ідеологічного характеру в розглянутому детермінаційному комплексі більш ніж очевидна.

Група детермінантів соціально-економічного характеру в більшості визначена характером соціально-економічних відносин, що змінилися в сучасних умовах. Вони викликали загострення багатьох соціальних протиріч і конфліктів. Як відомо, стан економічних відносин, рівень добробуту людини можна віднести до числа провідних елементів, що становлять і впливають на її «соціальне самопочуття». Людина незадоволена своїм соціально-економічним становищем, обставинами життя, по суті, ця людина відчуває дискомфорт у суспільстві, перебуває у стані напруженості, що може породити або спровокувати агресивну поведінку. Вивчення публіцистичного, наукового і практичного матеріалу показало, що часом саме невлаштованість, напруженість, озлобленість особи, з приводу її соціально-економічного становища сприяло тому, що індивід починав шукати і формувати образ винного в цьому у представниках інших соціальних груп, у тому числі тих, що відрізняються за етнічними і расовими ознаками. Тому серед соціально-економічних чинників кримінального радикалізму можна виділити, перш за все, різні економічні кризи, що супроводжуються безробіттям, зубожінням частини населення і втратою нею свого соціального статусу; зростання соціально-економічної диференціації населення, матеріального рівня життя, що викликають зростання масштабів і ступеня соціальної конфліктності в суспільстві. Крім того, соціальне розшарування, різниця в доходах, невизначеність перспектив, нестабільність заробітку деякої частини населення створює в різних соціальних групах певний соціально-психологічний клімат, атмосферу нестабільності, нестійкості і непередбачуваності побуття, незахищеності, а часом запеклості і всюдозволеності.

Подібні процеси сприяють роз'єднанню людських спільнот, їх способу життя, інтересів, традицій. Багато в чому це впливає на те, що протиріччя і конфлікти в суспільстві стали носити антагоністичний характер.

Центральною причиною даного явища соціального характеру виступає соціально-політична обстановка в країні, що змінилася. Роки незалежності вмістили в себе не

тільки безліч подій, де б активно могли проявити себе прихильники крайніх поглядів і заходів, а й відрізнялися системною кризою різних рівнів. У таких умовах розкладаються традиційні цінності суспільства, зростає кількість невпевнених, схильних до радикалізму осіб, політична активність набуває конфліктний характер. У нашій країні в зазначений період зародилися і знайшли свій вияв так звані «націонал-радикальні» угруповання, ряд з яких діє і донині. На думку окремих дослідників, це цілком логічно, оскільки накопичення глибокого соціального занепокоєння і незадоволеності протягом низки років є початковою стадією успішного розвитку революційних рухів, у тому числі – вихід на активні позиції радикалів, які захоплюють владу і знищують будь-яку опозицію в період режиму терору [7, с. 186]. Тому можна погодитись з тим, що для успіху кримінального радикалізму потрібен насамперед хаос, потужна соціальна криза.

Ряд загальновідомих політичних помилок привели до кризи і втрати Україною частини власної території, які, у свою чергу, разом з дезінтеграцією єдиного соціального простору породили безліч соціально-культурних і політичних проблем у кожному з регіонів і далі стимулювали розвиток сепаратизму в Україні. Негативні процеси у сфері політичних взаємин привели до сплеску екстремістських проявів на цьому ґрунті. Кримінологи охарактеризували даний час як період «бунту етнічності».

Як вважають фахівці, причиною багатьох цих конфліктів були спровоковані пропагандою ідеї національного відродження, етноцентризму і сепаратизму [8, с. 23-25]. Зазначені помилки поглиблювалися низкою послідовних політичних прорахунків у сфері ліквідації конфліктів, ряд з яких існує дотепер. Події, що відбувались в Україні, мають багато спільного з аналогічними процесами в інших кутках світу, що дозволили фахівцям зробити висновок, що людство вступило в нову етноконфліктну смугу своєї історії, в якій домінуватимуть локальні і регіональні конфлікти. У свою чергу, слід зазначити інший, пов'язаний із зазначеним аспектом, що обумовлює деякі радикальні прояви: у конфліктів є історія, що знаходить ви-

раз у кристалізації різних форм історичної пам'яті, що часом втілюються у ворожому, демонічному сприйнятті інших людей, що мають властивість передаватися від одного покоління до іншого.

До вказаного комплексу слід додати і протиріччя, що виникли як історичне відлуння депортації народів. Конфлікти на цьому ґрунті проявлялись як у місцях насильницького розселення, так і на їх історичній батьківщині під час повернення депортованих (кримські татари до Автономної Республіки Крим).

Багато з наведених факторів і породжують у масовій свідомості різні стереотипи і забобони в області взаємин з іншими спільнотами, механізм дії яких аналізується тут і зараз.

Розглядаючи детермінанти кримінального радикалізму соціально-політичного характеру, не можна не відзначити роль деяких держав, які свої геополітичні інтереси бачать крізь призму порушення безпеки України, в тому числі шляхом поширення на її території різного роду радикальних ідеологій [9, с. 61-66].

До числа детермінант кримінального радикалізму організаційно-управлінського характеру необхідно відносити недоліки і протиріччя в галузі управління суспільними процесами, які породжують і сприяють прояву ненависті і ворожнечі. Через це даний комплекс має тісний зв'язок з вищерозглянутим.

Серед детермінантів кримінального радикалізму організаційно-управлінського характеру не можна не відзначити криміногенне значення недоліків у сфері організації правоохоронної діяльності. У цьому аспекті в ході проведених нами досліджень були виявлені фактори, що сприяють проявам кримінального радикалізму, до яких у комплексному вигляді можна віднести наступні: небажання деяких керівників уповноважених державних органів і окремих посадових осіб документувати і розслідувати злочини відповідної спрямованості; дефіцит і значна плінність кваліфікованих кадрів правоохоронних і контролюючих органів, задіяних у боротьбі зі злочинністю; недостатньо високий рівень координаційної діяльності

прокуратури, взаємодії правоохоронних органів і судів щодо протидії злочинності; слабке використання можливостей заходів профілактики кримінального радикалізму.

Слід відзначити і труднощі, що часто виникають при розслідуванні злочинів, вчинених представниками радикальних угруповань, пов'язані з відсутністю в системі експертних установ відповідних напрямів судової експертизи. З огляду на це з питань, безпосередньо пов'язаних з подібними проявами, в якості експертів часом залучаються: по-перше, люди, недостатньо компетентні, по-друге, далекі від захисту інтересів держави.

До факторів, що сприяють кримінальному радикалізму, також можна віднести відсутність ефективно діючої цілісної взаємозв'язаної системи протидії кримінальному радикалізму (що включає як державні органи, так і громадські організації), а так само і стратегії протидії цьому явищу в цілому.

Суть останніх зазначених факторів полягає в тому, що вони дозволяють багатьом проявам кримінального радикалізму залишатися без належного реагування, а саме: без реєстрації, оцінки, своєчасного профілактичного впливу і, найголовніше, без настання належної відповідальності правопорушника і чинення виправного впливу на нього.

Висновки

На підставі проведеної систематизації за критерієм змісту і характеру криміногенних детермінант кримінального радикалізму відповідну підсистему факторів, що складають соціально-економічний і політико-правовий його фон, розділено на такі основні групи: соціально-психологічні, ідеологічні, соціально-економічні, політичні, організаційно-управлінські.

До подальшого аналізу груп конкретних факторів, які породжують даний феномен, імплементовано узагальнені результати проведеного опитування. Так, більшістю респондентів до провідних були віднесені фактори соціально-психологічного (49% опитаних), соціально-економічного (45%) соціально-політичного (25%) характеру. Об'єктивність подібного розподілу оцінок

підтверджує обчислення середніх показників оцінок за трьома запропонованими параметрами.

Позиція практичних працівників багато в чому пояснює природу досліджуваного явища і підтверджує власні узагальнення автора. Так, порівняння результатів моніторингових досліджень засвідчило, що напруженість у країні носить хронічний характер. Практично кожен другий респондент відзначив, що відчував напругу, роздратування (протягом останніх трьох років цей показник коливався від 41% до 48%); близько 13% опитаних постійно говорили про те, що переживали страх, тугу (13%).

Саме страх став одним з мотивують факторів буденної свідомості. Крім того, невпевненість у завтрашньому дні, постійна загроза благополуччю, очікування непередбачуваних наслідків, відчуття ненадійності, ущербності свого соціального статусу, матеріального і службового становища, сором, почуття несправедливості від усього, що відбувається, усвідомлення того, що так далі жити не можна, і одночасно повна безпорадність спровокували виникнення стану фрустрації, породили соціальну депресію, апатію, зневіру, песимізм, втрату сенсу життя в результаті невиправданих очікувань, нездійснених надій, невиконаних обіцянок. Моніторингові дослідження виявили зростання в загальній сукупності питомих ваг респондентів, що «занепали духом» (з 8% до 21% в період з 2013 р. по 2019 р). У 9% жителів України зафіксовано стійке погане соціальне самопочуття, яке цілком можна інтерпретувати як депресію.

На підставі цього соціально-економічний і політико-правовий фон кримінального радикалізму оцінено як проблемний і такий, що потребує цілеспрямованого впливу.

Література

1. Кудрявцев В.Н. Генезис преступления. Опыт криминологического моделирования: Учебное пособие. М.: Форум; Инфра-М, 1998. 216 с.
2. Кузнецова Н. Ф. Проблемы криминологической детерминации. М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984. 834 с.

АНОТАЦІЯ

У статті здійснено систематизацію причин, умов і факторів кримінального радикалізму, тобто його соціально-економічний і політико-правовий фон, що зумовлює зародження, існування, відтворення цього феномену. На підставі проведеної систематизації за критерієм змісту і характеру криміногенних детермінант кримінального радикалізму відповідну підсистему факторів розділено на такі основні групи: соціально-психологічні, ідеологічні, соціально-економічні, політичні, організаційно-управлінські. На підставі цього соціально-економічний і політико-правовий фон кримінального радикалізму оцінено як проблемний і такий, що потребує цілеспрямованого впливу.

Ключові слова: кримінальний радикалізм, причини, умови, фактори, детермінанти, кримінологічне забезпечення, протидія.

SUMMARY

The author of the article has carried out systematization of the causes, conditions and factors of criminal radicalism, that is, its socio-economic, political and legal background, which determines the origin, existence, reproduction of this phenomenon. Based on the conducted systematization according to the criterion of the content and nature of criminogenic determinants of criminal radicalism, the relevant subsystem of factors is divided into the following main groups: socio-psychological, ideological, socio-economic, political, organizational and managerial. The generalized results of the conducted survey were implemented into further analysis of groups of specific factors that give rise to this phenomenon. Thus, the majority of the respondents referred as the basic socio-psychological (49%), socio-economic (45%) socio-political (25%). The objectivity of such a distribution of ratings confirms the calculation of the average indicators of assessments in accordance with the three suggested parameters.

The position of practitioners largely explains the nature of the phenomenon of the researched phenomenon and confirms the author's own generalizations. Thus, a comparison of the results of monitoring studies showed that the tensions in the country are chronic. Almost every second respondent noted that he or she experienced tension and irritation (in the last three years this indicator ranged from 41% to 48%); about 13% of those polled said they experienced fear and anxiety (13%).

It is fear that has become one of the motivating factors of everyday consciousness. Besides, lack of income security, the constant threat to well-being, the expectation of unforeseen consequences, the feeling of insecurity, damage to one's social status, financial and job status, shame, the feeling of injustice from everything that happens, the realization that one cannot live on like this and at the same time complete helplessness provoked the emergence of a state of frustration, gave rise to social depression, apathy, despair, pessimism, loss of meaning of life as a result of unjustified expectations, unfulfilled hopes, unfulfilled promises. Monitoring studies have demonstrated an increase in the total proportion of respondents who are "impaired" (from 8% to 21% in the period from 2013 to 2019). 9% of Ukrainians have a persistent poor social well-being sense that can be easily interpreted as depression. On this basis, the socio-economic, political and legal background of criminal radicalism is assessed as problematic and in need that requires target-oriented influence.

Key words: criminal radicalism, causes, conditions, factors, determinants, criminological provision, counteraction.

3. Антонян Ю.М. Концепция причин преступности и причины преступности в России. *Рос. следователь*. 2004. № 8. С. 26-32.

4. Гладкова Є. О. Феноменологічний аналіз кримінальної агресії. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2017. № 1 (15). С. 75-82.

5. Щербакова А.К. Особенности личности преступника, совершающего бандитизм. *Європейські перспективи*. 2014. № 10. С. 125-128.

6. Антонян Ю. М. Этнорелигиозный терроризм. Москва, 2006. 318 с.

7. Аминов Д. И., Оганян Р. Э. Молодежный экстремизм. Москва: Триада, ЛТД, 2005. 196 с.

8. Данильченко Ю. Б. Сепаратизм як загроза розвитку України // Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави: тези доп. V Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 18 листопада 2016 р.)/МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. С. 23-25.

9. Степанченко О.О. Етнорелігійний тероризм як засіб асиметричного геополітичного впливу: кримінологічний аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2016. Випуск 41. Т. 3. С. 61-66.